

УДК 343.91:346

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ-КОРПОРАТИВІСТА**Ковінько Н.М.**

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У статті автор розглядає кримінологічну характеристику особи корпоративного злочинця, конкретизує риси правопорушника в діяльності корпорацій та аналізує соціально-рольові особливості суб'єктів цих злочинів і їх морально-психологічне ставлення до вчиненого.

Ключові слова: корпоративна злочинність, особа корпоративного злочинця, кримінологічна характеристика.

Постановка проблеми. Особа злочинця у кримінології є однією з ключових. Її значущість визначається тим, що злочин, будучи актом свідомої людської поведінки, значною мірою зумовлюється сутністю і особливостями особи, яка вибирає таку форму поведінки. З огляду на стрімкий економічний розвиток країни, злочини в господарській сфері стрімко збільшуються. Виникає необхідність у вивченні особи корпоративного злочинця, розкритті різних сторін і проявів його суспільного існування і життєвого досвіду, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з подібною антисуспільною поведінкою та обумовлюють або сприяють вчиненню злочину, допомагають зрозуміти причини його вчинення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуками шляхів вирішення даної проблеми займалися переважно західні фахівці з кримінології, такі як М. Клайнрад, М. Клінард, Р. Куїні, П. Нігер, Г. Шнайдер та ін. Питання корпоративної злочинності та особи злочинця-корпоративіста в Україні були висвітлені такими вченими, як Я.І. Гілінський, Г.М. Мінковський, Н.С. Лейкіна, А.Ф. Зелінський, І.М. Даньшин.

Метою даної статті є виокремлення основних кримінологічних ознак злочинця, які конкретизують риси правопорушника в діяльності корпорацій та аналіз соціально-рольових особливостей суб'єктів цих злочинів і морально-психологічного ставлення винних до вчиненого.

Виклад основного матеріалу. Спроби сконструювати універсальне, абсолютно істинне, визнане всіма кримінологами і науковцями інших спеціально-альностей визначення поняття «особистість злочинця» до цього часу не увінчалися успіхом, оскільки кожна людина – явище специфічне й індивідуальне у своїх проявах, яка у напруженій психологічній ситуації, під впливом емоційних реакцій, спроможна вчинити будь-який злочин. Тому виділити окремі риси злочинця, які б принципово відрізняли його від законо-слухняного громадянина, надзвичайно складно.

На нашу думку, особистість може проявитися лише у ситуації вчинення злочину. У зв'язку з чим ми не можемо погодитися з позицією А.Ф. Зелінського стосовно виділення окремого поняття «особистість злочинця», яке стосується лише обмеженого кола злочинців, що займаються систематичною злочинною діяльністю та ступінь їх суспільної небезпеки відтворюється у конкретних фактах вчинення злочинів [1, с. 50].

Вивчення біологічних детермінант злочинної поведінки здатне пояснити певні прояви агресивно-насильницької злочинності, проте для пояснен-

ня раціональної, свідомої поведінки при вчиненні економічних злочинів цих знань недостатньо. Психопатологічні відхилення можуть сприяти антисуспільним проявам у сфері економічної діяльності, але такі ситуації, як правило, є винятками, оскільки вчинення корпоративних злочинів обумовлюється впливом зовнішніх факторів, які повною мірою усвідомлюються особою [2].

До того ж саме зайняття фінансово-господарською діяльністю потребує, безумовно, психічного здоров'я. За результатами вивчення кримінальних справ нами не виявлено жодної особи з порушенням психічного здоров'я. А наявність незначних психічних відхилень не може суттєво впливати на поведінку в сфері економічної діяльності. Тому, повторюємо, патопсихологічні, антропологічні, біологічні теорії особистості мало придатні для пояснення феномена економічного злочинця.

Виходячи з наведених міркувань, під поняттям «особа злочинця-корпоративіста» ми розуміємо сукупність таких істотних і стійких ознак корисливо-індивідуалістичної спрямованості морально-психологічних установок, властивостей і ознак, різною мірою притаманних особам, які вчинили корпоративний злочин або займаються злочинною діяльністю в даній сфері. А їх загальна характеристика відтворюється у сукупності соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових ознак.

У зв'язку з цим виникає питання: а чи є якесь раціональне зерно з погляду попередження злочинності у прихильників виділення серед усіх злочинців особливої категорії «особистість злочинця»? Так, звичайно, є. Але лише як наукової абстракції для розуміння того, що різні форми злочинної поведінки по-різному проявляються у реальній дійсності залежно від багатьох соціально-демографічних, психологічних якостей особи, які мають кореляційну залежність відносно вчиненого злочину. Особи певної статі, віку, освіти, соціального стану, тих чи інших інтелектуальних, вольових, емоційних, фізичних якостей, як справедливо зазначив Я.І. Гілінський [3, с. 74], мають відносно більшу або меншу вірогідність для вчинення тих чи інших злочинів. При цьому слід зауважити, що в зарубіжній кримінологічній літературі соціологічного напрямку, цей термін взагалі не застосовується і його значення не дискутується. Але значна увага приділяється аналізу кореляційних зв'язків між соціально-демографічними, морально-психологічними, соціально-рольовими особливостями злочинця і його злочинними проявами. І під таким кутом

зору вивчаються статистично значущі відмінності характеристик особи і їх вплив на вірогідність вчинення корпоративних злочинів.

Комплексне вивчення особи злочинця не повинне обмежуватися встановленням окремих ознак, які часто поверхнево характеризують особу, а має проводитися з необхідною глибиною у їх взаємодії, що є гарантією більш повного виявлення чинників генезису особи злочинця з метою застосування адекватних заходів для її корекції і недопущення вчинення нею нових злочинів.

Характеризуючи злочинців корпоративістів можна виокремити основні їхні риси:

- наявність певного рівня достатку (як правило, вище середнього);
- достатньо високий інтелектуальний рівень, знання основ законодавства;
- здатність оплатити послуги консультантів, адвокатів.

Для злочинців корпоративістів властиві:

- відносно високий соціальний статус;
- самовпевненість (іноді доходить до прямого демонстрування своєї переваги над колегами, підлеглими, співробітниками контролюючих та правоохоронних органів);
- прагматизм (елементи практичності і раціоналізму);
- орієнтація на досягнення успіху (міцна установка на досягнення поставленої мети, звана іноді ринковою орієнтацією);
- розгалужені соціальні зв'язки в різних сферах (у тому числі в правоохоронних органах і іноді в злочинному світі).

Нажаль, людина, яка діє в інтересах та з метою принести прибуток корпорації, порушуючи при цьому закон, розглядається суспільством як герой, гідний поваги і шани. Через подібне сприяння злочинцям корпоративістам, останні не відчують себе ізгоями, протиставленими закону. Тому в більшості випадків їх злочинна поведінка не супроводжується характерними для багатьох загальнокримінальних злочинів особливостями поведінки осіб, які вчинили злочини (нервозність, докори сумління і т.д.). Саме тому, на нашу думку, досить складно говорити про щире, а не формальне каяття осіб, винних у вчиненні злочинів.

Вивчаючи вікову характеристику, необхідно зазначити, що вона відрізняється зміцненням до більш старших вікових категорій, порівняно із загальною злочинністю. За результатами проведеного дослідження основну вікову групу злочинців корпоративістів складають особи від 29 років і старше [4, с. 350].

За даними проведеного дослідження, 95% засуджених мали середню спеціальну та вищу освіту. Цей показник набагато вищий, ніж у загальній злочинності. Певно, це обумовлено, перш за все, тією обставиною, що для зайняття економічною діяльністю потрібна відповідна освіта, кваліфікація та спеціальність.

Осіб, які вчинили корпоративні злочини, виділяє серед інших правопорушників порівняно високий рівень освіти, в той час як освітній рівень усіх засуджених нижче відповідного показника для населення.

Специфіка корпоративних злочинів полягає в тому, що у вчиненні їх беруть участь, як правило, службові особи різних рангів. За отрима-

ними нами даними фізичні особи брали участь у 27,3% випадків, матеріально відповідальні особи – у 34,6%, обліково-бухгалтерські працівники у 16,4%, керівники підприємств у 16,6%, інші службові особи у 5,2%.

Сімейний стан. Переважна більшість засуджених на час вчинення корпоративних злочинів були одруженими (61%), розлучені складають 26,2%, неодружені і незаміжні – 12,7%. Такий значний відсоток осіб, які перебували у шлюбних відносинах на момент вчинення злочину, пояснюється, по-перше, тим, що велика частина засуджених перебувала вже у достатньо зрілому віці. По-друге, хоча сім'я і розглядається багатьма кримінологами як важливий профілактичний захід, однак при вчиненні злочинів у корпоративній сфері, попереджувальна роль сім'ї недостатньо ефективна. Це обумовлюється тим, що одним із мотивостворюючих факторів вчинення таких злочинів є намагання покращити становище сім'ї, яка також користується отриманими від вчинення злочину матеріальними благами. І, по-третє, сімейні відносини в осіб, які вчинили корпоративні злочини, більш міцні, тому що у 80,2% засуджених були діти: у 44,4% – одна дитина, у 31,8% – дві дитини, у 4,0% – три і більше. Лише 19,8% не мали дітей.

Матеріальне становище. Матеріальне становище особи визначається, як правило, розміром заробітної плати у розрахунку на одного члена сім'ї.

Звісно, що це не єдине джерело доходів. У більшості засуджених легальні доходи були невеликі. Аналізуючи даний вид злочину 23,8% винних у скоєнні злочину зазначили, що причинами вчинення злочину стало скрутне матеріальне становище. В той же час слід відмітити, що відомості про рівень матеріального забезпечення сім'ї звинувачених у вчиненні корпоративних злочинів, зустрічається дуже рідко.

Соціально-психологічна характеристика. Сучасний стан економіко-правової свідомості людини в умовах перехідного суспільства, дозволяє нам при аналізі мотиваційної сфери розкрити достатньо широкий спектр мотивів і приводів злочинної поведінки, які мають враховуватися при притягненні до кримінальної відповідальності і призначенні покарання виним.

Для кримінологічних досліджень корпоративної злочинності важливе значення має аналіз соціально-рольових особливостей суб'єктів цих злочинів і їх морально-психологічне ставлення до вчинення злочинів. Що стосується соціально-рольового статусу і його впливу на мотивацію злочинної поведінки, то тут слід звернути увагу на декілька обставин.

По-перше, поведінка людини залежить від тих соціальних позицій, які вона займає у соціумі, від того, на якій сходинці соціальної стратифікації знаходиться. У суспільній діяльності особа виконує ряд рольових функцій, кожна з яких вимагає певної поведінки. Ця нормативно визначена роль обумовлює і зміст соціально-значущих характеристик особи, і системи її потреб (чоловік, батько, посадове становище, матеріальна забезпеченість та інше).

Якщо для осіб, які перебувають на найнижчих щаблях суспільної ієрархії, притаманна переважно примітивна система потреб у біологічному забезпеченні умов свого існування, то для інших,

які перебувають на більш високому рівні, це розгалужена система потреб (економічні, ідеологічні, культурні тощо).

По-друге, матеріальні потреби і система ціннісних орієнтацій взаємодіють з численними соціально-психологічними факторами середовища, які у нинішніх умовах нестабільної економіки обумовлюють вибір способів поведінки, у тому числі і злочинної.

Ці дві обставини і впливають на морально-психологічне ставлення корпоративного злочинця до своєї злочинної поведінки.

Даючи соціально-психологічну характеристику осіб, які вчинили корпоративні злочини, слід зазначити, що для них притаманне підвищене почуття незалежності від нормативної системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб і інтересів будь-якими засобами, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь [5, с. 142-143].

Важливе значення для морально-психологічної характеристики особи мають мотиви і цілі злочинної поведінки, які дають змогу провести їх типологію. Слід зазначити, що А.І. Міллер виділяє чотири типологічні групи. Перша група – це особи, які прагнуть до накопичення грошей, нерухомого майна, інших матеріальних цінностей як засобу перетворення їх у капітал. Друга група – особи, які вчинюють злочини заради задоволення надмірних особистих потреб або негативних потреб (п'яцтво, розгульне життя тощо). Третя група – особи, які вчиняють злочини шляхом задоволення тих чи інших реальних потреб (переважно побутових), у яких немає чітко вираженої антисоціальної спрямованості [6, с. 142-143]. І як особливий тип А.І. Міллер виділяє «білокомірцевих» злочинців [7, с. 89-92].

Певною мірою можна погодитися з висновком Г.А. Матусовського [8, с. 376], що складність створення узагальнюючого уявлення про особу, яка вчиняє корпоративний злочин, полягає у різноплановості самих діянь цього класу, які обумовлюють і особливості суб'єктів різних груп злочинів. Але спільним для них є загально-корислива антисоціальна спрямованість особистості.

За кримінально-правовими ознаками винні у вчиненні корпоративних злочинів характеризуються такими показниками: вид вчиненого злочину, одноособове його вчинення, роль у групі, тривалість злочинної діяльності, наявність судимості, спосіб вчинення злочину, предмет посягання, вид і розмір покарання.

Предметом посягання були переважно гроші (57,2%), товарно-матеріальні цінності – 24,2%, валюта – 9,7%, інші предмети – 8,9%. А в цілому матеріальні збитки склали 23,1%, грошові – 76,9%.

Для корпоративних злочинів не характерна рецидивна злочинність, лише 5,7% осіб за результатами вибіркового дослідження раніше були судимі, 82,9% засуджених були притягнуті до кримінальної відповідальності лише за один злочинний епізод; 97,8% мали позитивні характеристики за місцем роботи і проживання. Із загальної кількості осіб судимість мали 4,6%.

Висновок. Проведене вивчення кримінологічної характеристики осіб, що вчинили корпоративні злочини, дає змогу дійти висновку, що мотиви злочинної поведінки мали корисливий характер у різних його модифікаціях і визначалися соціальним статусом особи. Для них притаманно підвищене почуття незалежності від правової системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб за допомогою будь-яких засобів, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь. Для корпоративної злочинності не характерна рецидивність. Аналіз практики призначення покарань за злочини у корпоративній сфері показав, що найбільш питомо вагу складають покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Органи уповноважені розслідувати дані злочини, порівняно із загальною злочинністю, приділяють недостатню увагу для встановлення деяких обставин, що характеризують особу злочинця: мотивів і приводів встановлення злочинів, тривалості злочинної діяльності, трудового стажу, рівня матеріального забезпечення, пом'якшуючих вини обставин, цілі на які були витрачені гроші, здобуті злочинним шляхом.

Список літератури:

1. Зелінський А.Ф. Детермінація злочину: навч. посібник / А.Ф. Зелінський, Л.П. Оніка. – Х.: УЮА, 1994. – С. 50.
2. Игошев С.М. Зарубежная криминология. – М.: Изд. Группа ИНФРА-М-Норма, 1997.
3. Гишинский Я.И. Криминология: теория, эмпирическая база, социальный контроль: курс лекций / Я.И. Гишинский. – С. 74.
4. Криминология – XX век / под ред. проф. В.Н. Бурлакова. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2000. – 554 с.
5. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного периода / В.Н. Кудрявцев. – М.: Гардарики, 2002. – С. 142-143.
6. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності. – Х.: Право, 2001. – С. 183-184.
7. Міллер А. Що таке причини та умови злочинів? / А. Міллер // Право України. – 2001. – № 5. – С. 89-92.
8. Криминологія: Криминологічна тактика і методика розслідування злочинів [Текст]: [підруч.] / [В.О. Коновалова, Г.А. Матусовський, В.Ю. Шепітько та ін.]; за ред. В.Ю. Шепітька. – Х.: Право, 1998. – 376 с.

Ковинько Н.М.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА-КОРПОРАТИВИСТА

Аннотация

В статье автор рассматривает криминологическую характеристику личности корпоративного преступника, конкретизирует особенности правонарушителя в деятельности корпораций и анализирует социально-ролевые особенности субъектов этих преступлений и их морально-психологическое отношение к совершенному.

Ключевые слова: корпоративная преступность, лицо корпоративного преступника, криминологическая характеристика.

Kovin'ko N.M.

Yaroslav Mudryi National Law University

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS OF CRIMINAL CORPORATEVISTS

Summary

In the article the author examines the criminological characteristics of the person of the corporate criminal, specifies the features of the offender in the activities of corporations and analyzes the social-role characteristics of the subjects of these crimes and their moral and psychological attitude towards their commission.

Keywords: corporate crime, person of a corporate offender, criminological characteristic.